УДК 001.32

Р.В. Шәйдуллин

ТАТАР ЭНЦИКЛОПЕДИЯСЕҺӘМ ТӨБӘКНЕ ӨЙРӘНҮ ИНСТИТУТЫ ТАРИХЫ СӘХИФӘЛӘРЕННӘН

Статья посвящается Институту татарской энциклопедии и регионоведения Академии наук Республики Татарстан, в которой рассматриваются основные законодательные акты Татарстана, сыгравшие важную роль в становлении и развитии Института. Особое внимание уделяется начальному этапу развития татарской энциклопедистики, многогранной деятельности первого директора Института М.Х. Хасанова, а также рассмотрению многолетней научно-издательской работы институтского коллектива и его научной продукции. Кроме того, вкратце анализируется процесс совершенствования и обогащения словников многотомной Татарской энциклопедии на татарском и русском языках.

Ключевые слова: Республика Татарстан, республиканские законодательные акты, отдел Татарской Советской Энциклопедии при Институте языка, литературы и истории, Институт Татарской энциклопедии и регионоведения Академии наук Республики Татарстан, словники, многотомная Татарская энциклопедия, энциклопедические и научно-справочные издания, М.Х. Хасанов – первый директор Института.

The article is devoted to the Institute of the Tatar Encyclopedia and Regional Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, which examines the main legislative acts of Tatarstan, which played an important role in the establishment and development of the Institute. Particular attention is paid to the initial stage of the development of Tatar encyclopedics, the multifaceted activities of the first director of the Institute M.Kh. Khasanov, as well as consideration of the many years of scientific publishing activities of the institute team and its research products. In addition, the process of improving and enriching the vocabularies of the multi-volume Tatar encyclopedia in the Tatar and Russian languages is briefly analyzed.

Key words: Republic of Tatarstan, republican legislative acts, department of the Tatar Soviet Encyclopedia at the Institute of Language, Literature and History, Institute of the Tatar Encyclopedia and Regional Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, dictionaries, multivolume Tatar Encyclopedia, encyclopedic and reference books, M.Kh. Khasanov is the first director of the Institute.

Быел 2019 елның 3 маенда Татарстан Республикасы Фәннәр академиясенең Татар энциклопедиясе һәм төбәкне өйрәнү институты оешуга 25 ел тулды. Бүгенге көндә әлеге институт Бәйсез Дәүләтләр Берлегендә бердәнбер дип икърар итә алабыз. Хәер, 2004 елдан Украина Милли фәннәр академиясе карамагында булдырылган Энциклопедик тикшеренүләр институты да эшли. 2019 елның мартына илебезнең 80 республикасында һәм өлкәсендә 818 басма һәм электрон төбәк энциклопедияләре, энциклопедистик белешмәлекләр дөнья күрде, шуларның 321 берәмлеге (ягъни 39,2 проценты) Россия Федерциясе субъектларына багышланган. Әлеге исәпкә Татар энциклопедиясе

һәм төбәкне өйрәнү институты коллективы тарафыннан әзерләнгән өч дистә чамасы энциклопедик һәм фәнни-белешмәлек басмалар да керә. Хәзерге вакытта институт – Татарстанда һәм Россиядә төрле типтагы энциклопедияләрнең фәнни һәм методик нигезләре эшләнгән әйдәп баручы фәнни-тикшеренү учреждениесе, анда энциклопедияләргә профессиональ экспертиза уздырыла, шулай ук илебездәге энциклопедия эшенең үсеше мәсьәләләре өйрәнелә. Институтның фәнни хезмәткәрләре төрле энциклопедистик басмалар өчен фәнни концепцияләр эшлиләр, материалны бәян итү принципларын, аны сайлап алу критерийларын, энциклопедия мәкаләсен әзерләүнең һәм аны мәгълүматлар белән баетуның, иллюстратив һәм библиографик яктан тәэмин итүнең методик нигезләрен билгелиләр.

Татар энциклопедиясе һәм төбәкне өйрәнү институты Татарстан АССР Министрлар Советының 1989 елның 6 сентябрендә чыгарылган «Татар Совет Энциклопедиясен әзерләү һәм нәшер итү турында» карары (№ 339) нигезендә 1990 ел башында СССР ФА Казан филиалының Тел, әдәбият һәм тарих институты каршында оештырылган Татар Совет Энциклопедиясе бүлегеннән башлангыч ала. Документ ТАССР Министрлар Советы рәисе, Татарстан Республикасының булачак Президенты Минтимер Шәрип улы Шәймиев тарафыннан имзалана. Карарның преамбуласы түбәндәгеләрдән гыйбарәт: «Киң җәмәгатьчелек теләкләрен исәпкә алып, КПСС өлкә комитеты бюросының 1989 елның 14 марты карары белән расланган республика максатчыл комплекслы «Мирас» программасын башкару һәм хезмәт ияләрен интернациональ һәм патриотик рухта тәрбияләү максатында Татарстан АССР Министрлар Советы карар бирә: СССР ФАнең Казан филиалы Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институтының, В.И. Ульянов-Ленин исемендәге Казан дәүләт университетының, ТАССРның Нәшриятлар эшләре, полиграфиия һәм китап сәүдәсе буенча дәүләт комитетының 1989–2000 елларда күп томлы Татар Совет Энциклопедиясен (татар һәм рус телләрендә) әзерләү һәм бастыру турындагы тәкъдимен кабул итәргә». Хөкүмәт документында «Татар Совет Энциклопедиясен әзерләү буенча барлык гамәли эшне СССР ФАнең Казан филиалы Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институтында тупларга һәм энциклопедияне төзү буенча фәнни-оештыру эшләрен башкару өчен институт җитәкчелегенә (ип. Зәкиев М.З.) 1989 елның декабренә кадәр Фәнни үзәк булдыруны йөкләргә, Фәнни үзәк составын, раслау өчен, Татар Совет Энциклопедиясенең фәнни-оештыру советына чыгарырга» тәкъдим ителә. Карарның әлеге нигезләмәсе белән структура бүлеге Тел, әдәбият һәм тарих институты составында мөстәкыйль Фәнни үзәк рәвешендә раслана. Бер үк вакытта СССР Социаль-торак банкының Татарстан республика идарәсе рәисе Л.И. Китайцевага «СССР ФАнең Казан филиалы Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институты каршындагы Татар Совет Энциклопедиясе фәнни үзәгенә ТАССРның объектлары, эшчеләре, җитештерелүче продукцияләре һәм товарлары

турындагы мәгълүматларның энциклопедиягә кертелүенә кызыксынулы предприятиеләреннән, оешмаларыннан һәм учреждениеләреннән, министрлыкларыннан һәм ведомстволарыннан, шулай ук аерым совет һәм чит ил гражданнарыннан акча күчерү өчен Фәнни үзәкнең махсус хисабын ачарга» йөкләмә бирелә.

Шулай итеп, Тел, әдәбият һәм тарих институты составында хуҗалык исәбендәге Татар Совет Энциклопедиясе фәнни үзәген оештырырга тәкъдим ителә, аның шәхси хисабына 3,18 миллион сум спонсорлар акчасын күчерү планлаштырыла. Бүлек хисабына күпме акча керүе билгеле түгел. Әмма ул чорда СССР Премьер-министры булган В.С. Павловның 50 һәм 100 сумлык кәгазь акчаларны җыеп алуы белән бәйле рәвештә, 1991 елның 2 апреленнән төп куллану товарларына һәм хезмәт күрсәтүләргә бәяләрнең 2–3 тапкыр күтәрелүен гамәлгә керткән реформалар коллектив хезмәткәрләренең финанс хәлен гаять катлауландыра. Карарда спонсорлар буларак күрсәтелгән кайбер предприятиеләр авыр хәлгә калалар. Карар кабул ителгәннән соң ук, әлеге документның кайбер нигезләмәләре шик уята. Нәтиҗәдә Татар Совет Энциклопедиясенең фәнни үзеген төзү тоткарлана, чөнки күп кенә предприятие һәм оешмаларның җитәкчеләре үзләре өчен аңлаешлы булмаган ниндидер фәнни-тикшеренү учреждениесенең эшчәнлеген финансларга атлыгып тормыйлар. Күпләргә энциклопедия бурычларын Татарстан галимнәре яңа институттан гайре дә башкарып чыгарлар кебек тоела. Спонсорлар да әлеге күркәм эшкә акча күчерергәме-юкмы дип озак уйланалар. Моннан тыш, илдә һәм республикада социаль-икътисади вазгыять торган саен катлаулана, инфляция һәм кыйммәтчелек предприятиеләрнең һәм учреждениеләрнең акча тупламаларын йота бара. Җитәкчеләр-спонсорлар белән кабат-кабат сөйләшүләрдән соң, Үзәк хисабында беркадәр акча җыела.

Әлбәттә, болар барысы да тулы куәтле Татар Совет Энциклопедиясе фәнни үзәген булдыру юлында комачаулыклар тудыра, аның урынына спонсорлар, өлешчә институт исәбенә финансланучы кечерәк кенә Татар Совет Энциклопедиясе бүлеге төзелә. Үзәкне оештыруда туган кыенлыкларның тагын берсе ике телдә иркен сөйләшкән кадрларны туплаудан гыйбарәт була. Үзәкнең хуҗалык исәбендә эшләве дә күпләрне сагайта, чөнки 1980–1990 еллар чигендә хөкем сөргән катлаулы социаль-икътисади шартларда әллә ни мул булмаган спонсор акчалар килү дә тукталырга мөмкин иде. Зур авырлык белән Татар Совет Энциклопедиясе бүлеге өчен кирәкле күләмдә хезмәткәрләр җыела, аларның күпчелеген фәнни-тикшеренү тәҗрибәсе булмаган яшь белгечләр тәшкил итә. 1992 елның мартында бүлек составында 14 штат берәмлеге исәпләнә. Аның мөдире итеп Ф.С. Хәкимҗанов билгеләнә. Коллективның тәүге составында 4 кеше генә гыйльми дәрәҗәләргә ия була: филология фәннәре кандидаты Ф.С. Хәкимҗанов, өлкән фәнни хезмәткәр, тарих фәннәре кандидаты Г.К. Вайда, өлкән фәнни хезмәткәр, философия фәннәре кандидаты Р.М. Мөхәммәтшин, фәнни хезмәткәр, тарих фәннәре кандидаты

Р.В. Шәйдуллин. Әлеге составтан бүгенге көндә институтта өч кенә кеше эшли: тарих фәннәре докторы, профессор, энциклопедистика үзәге мөдире Р.В. Шәйдуллин, фәнни хезмәткәрләр Г.М. Габделхакова һәм Л.М. Сәхавова.

Татар Совет Энциклопедиясе бүлеге хезмәткәрләре өчен Тел, әдәбият һәм тарих институты җитәкчелеге (директор М.З. Зәкиев) тарафыннан кечерәк кенә бүлмә бирелә, анда компьютер, булачак энциклопедия лөгатьлегенә керәчәк шәхесләрнең фамилияләре, терминнар һәм төшенчәләр язылган карточкалардан тупланган каталог урнаштырыла. Чынлыкта әлеге бүлмә компьютерчы Резеда Габитованың һәм бүлек мөдире Фәрит Хәкимҗановның эш урыны иде. Резеда компьютерда лөгатьлек материалларын һәм мәкаләләрне туплады. Еш кына бу эшкә бүлек мөдире үзе дә тартылды, кичләрен материалларны җыю һәм системалаштыру белән шөгыльләнде. Бүлек хезмәткәрләре картотеканы яңа «кара сүзләр» белән баеттылар. Башта бүлекнең офисы Бауман урамында, К. Якуб исемендәге полиграфия комбинатының Г. Тукай клубында, 1991 елның июленнән Ленин урамында, Тел, әдәбият һәм тарих институтының бер бүлмәсендә, 1992 ел башыннан Бауман урамында – 1991 елның октябрендә оештырылган Татарстан Республикасы Фәннәр академиясе бинасында урнашты. Кыска гына вакыт эчендә Институт коллективы берничә тапкыр күченде.

Кыенлыкларга карамастан, ике ел эчендә Татар Совет Энциклопедиясе бүлеге тарафыннан «Татар Совет Энциклопедиясе» фәнни концепциясенең беренче варианты эшләнде һәм аның нигезендә татар телендә 11 меңләп терминны, төшенчәне һәм шәхесләр исемлеген колачлаган беренче Генераль лөгатьлек әзерләнде һәм рус телендә беркадәр Татар энциклопедиясе сүзлеге өчен мәкаләләр язылды. 1991 елда СССР таркалганнан соң, «Татар Совет Энциклопедиясе» концепциясенең фәнни нигезе тамырдан үзгәрде. Нәтиҗәдә хезмәт басылмыйча калды. Тупланган материаллар киләчәктә «Татар энциклопедия сүзлеге» һәм күп томлы «Татар энциклопедиясе»нең нигезен тәшкил итте.

1992 елның 3 мартында Татар Совет Энциклопедиясе бүлеге РФА Казан фәнни үзәгенең Тел, әдәбият һәм тарих институтыннан ике сектордан (мөдирләре Г.К. Вайда, Ф.С. Хәкимҗанов) торган Татар энциклопедиясе бүлеге буларак яңа оештырылган Татарстан Республикасы Фәннәр академиясенә тапшырыла. Бүлекнең башлыгы итеп элек Казан мәдәният институтында эшләгән тарих фәннәре кандидаты Г.С. Сабирҗанов билгеләнә. ТР Министрлар Кабинетының 1993 ел 15 февраль «Татарстан Республикасының күптомлы Татар энциклопедиясен һәм энциклопедик белешмәлекләр әзерләү һәм нәшер итү турындагы дәүләт программасы турында», 1994 ел 3 май «Күптомлы Татар энциклопедиясен әзерләү һәм нәшер итү буенча өстәмә чаралар турында» карарлары нигезендә, «Татар энциклопедиясе»н эшләүне һәм бастыруны тизләтү өчен, Татар энциклопедиясе бүлеге җирлегендә мөстәкыйль фәнни-тикшеренү учреждениесе –

Татар энциклопедиясе институты (2014 елдан Татарстан Республикасы Фәннәр академиясенең Татар энциклопедиясе һәм төбәкне өйрәнү институты) оештырыла. Институт Татарстан Республикасының фәнни-тикшеренү учреждениеләре дәүләт реестрына кертелә, юридик зат хокукы ала, финанс операцияләре башкару өчен, ТР Милли банкында аның үз хисабы ачыла.

ТР Президенты М.Ш.Шәймиевнең 1997 ел 10 февраль «Татар энциклопедиясе» программасы турында һәм Татар энциклопедиясенең баш мөхәррире турында нигезләмә» Указы, ТР Министрлар Кабинетының 1997 ел 4 май «1997–2004 елларга Татарстан Республикасының «Татар энциклопедиясе» программасын раслау турында» карары күптомлы «Татар энциклопедиясе» программасын законлаштыру җәһәтендә һәм матди яктан ныгыта, шул рәвешчә рус һәм татар телләрендә «Татар энциклопедия сүзлеге»н һәм күптомлы «Татар энциклопедиясе»н эшләү һәм нәшер итү өчен зарури шартлар тудыра. 1997 елга кергәндә Институт фәнни-тикшеренү һәм нәшрият учреждениесе буларак формалашып бетә.

Бу вакытка анда кадрлар мәсьәләсе дә хәл ителә, агымдагы һәм перспективадагы планнар раслана. 1998 елда, Татарстан җитәкчелеге карары белән, Институтка Пушкин урамындагы бина – Казан сәнәгатьчеләре һәм сәүдәгәрләре Крестовниковларның XIX гасырның икенче яртысында төзелгән йорты бирелә. 1999 елның февралендә, капиталь ремонттан соң, учреждениенең аңарчы төрле җирләрдә таралып эшләгән хезмәткәрләре бер түбә астында туплана. 2012–2016 елларда ТР Президенты Р.Н. Миңнеханов ярдәме белән Институт бинасында яңа капиталь ремонт уздырыла, 2017 ел башында коллектив үз эш урыннарына кайтып урнаша.

Озак еллар дәвамында Институт белән филология фәннәре докторы, ТР ФА академигы Мансур Хәсән улы Хәсәнов җитәкчелек итте. Бер үк вакытта ул ТР Министрлар Кабинеты рәисенең беренче урынбасары (1992 елга кадәр) һәм ТР Фәннәр академиясе президенты (2006 елга кадәр) вазифаларын да башкарды. Институт директоры вазифасында Мансур Хәсән улы 15 ел (2010 елның 13 мартына кадәр) хезмәт куйды. Татарстан АССР Министрлар Советы рәисенең беренче урынбасары буларак, татар җәмәгатьчелегенең Татар Совет Энциклопедиясе төзү турындагы фикерен хуплап күтәреп алуы белән ул зур ихтирамга лаек. Аның зур тырышлыгы аркасында Татарстан АССР Министрлар Советының «Татар Совет Энциклопедиясе»н әзерләү һәм бастырып чыгару турында» 1989 ел 6 сентябрь карары кабул ителде. Татар энциклопедиясе аның баласы кебек булды. Эшләре бик тыгыз булуга да карамастан, Мансур Хәсән улы Институтның оештыру-хуҗалык һәм фәнни-нәшер итү проблемаларын хәл итүгә генә түгел, Татар энциклопедиясенең фәнни концепциясен эшләүгә һәм текстларның эчтәлеген билгеләүгә дә вакыт тапты. Күп еллар дәвамында (1994–2011) аның беренче урынбасары булып Г.С. Сабирҗанов эшләде. М.Х. Хәсәновның оста җитәкчелек итүе нәтиҗәсендә

һәм Г.С. Сабирҗановның, шулай ук төп бүлекләрнең мөдирләре Р.М. Мөхәммәтшин, Р.В. Шәйдуллин, Р.Г. Усманов, Ф.С. Зыятдинов, А.Г. Яруллина, Г.Е. Трифонов, Т.П. Ключевская, Р.Р. Сәләхиев, Н.Г. Кадошникова, Р.Р. Мусабекованың актив катнашында кыска вакыт эчендә эшкә сәләтле фәнни-тикшеренү институты оештырылды.

Институтны булдыруга куелган хезмәт, аның матди һәм кадрлар мәсьәләләрен хәл итү озакламый үз җимешләрен бирде. 1994–1997 елларда «Татар энциклопедиясе»нең рус һәм татар телләрендә беренче лөгатьлекләре дөнья күрде. Лөгатьлек материаллары рус телендә «Татар энциклопедия сүзлеге»н («Татарский энциклопедический словарь») эшләү һәм бастыру өчен нигез булды, әлеге басма (16 меңләп «кара сүз») 30 мең данә тираж белән 1999 елда Лондонда нәшер ителде. 2002 елда 7 меңлек тираж белән татар телендә басылган сүзлектә «кара сүзләр»нең исәбе 17 меңгә җитә. Рус һәм татар телләрендәге генераль лөгатьлекләрне камилләштерү юнәлешендә күп еллар дәвамында алып барылган эш нәтиҗәсендә, Институт коллективы «Татар энциклопедия сүзлеге» нең һәм күптомлы «Татар энциклопедиясе»нең үзенчәлекле модель структурасын эшләү һәм әлеге энциклопедик басмаларга фундаментальлек, фәннилек, системалылык һәм комплекслылык сыйфатларын бирү югарылыгына иреште. Институт башлангычында 1997 елның 20 гыйнварында «Татар алфавитын тәртипкә китерү турында» Законы чыга, аның нигезендә өстәмә хәрефләрнең урыннары үзгәртелә: А хәрефеннән соң – Ә, О дан соң – Ө, У дан соң – Ү, Ж дан соң – Җ, Н дан соң – ң, Х дан соң – Һ хәрефе урнаша. Татар телендәге энциклопедик басмаларда мәкаләләр яңа татар алфавиты тәртибендә урын ала. Татар телендәге лөгатьлекне эшләгәндә, фәнни терминнарны һәм төшенчәләрне руслаштырудан арындыру, системалаштыру һәм транслитерация, географик объектларның (таулар, елгалар, күлләрнең һ.б), хайваннарның һәм үсемлекләрнең, шулай ук торак пунктларның атамаларын тәртипкә салу буенча зур лексикологик эш башкарыла.

Рус һәм татар телләрендә дөнья күргән энциклопедик басмалар Татарстандагы киң җәмәгатьчелекнең милли-төбәк энциклопедияләренең белемнәрнең төрле тармакларына, Татарстанның икътисади, хуҗалык һәм мәдәни тормышына, шулай ук Евразиянең гаять зур киңлекләрендә сибелеп яшәгән 6 миллионлы татар халкына нисбәтле материалларны системалау һәм фәнни гомумиләштерү мөмкинлекләре турындагы карашларын тамырдан үзгәртте. Яңа фәнни-методологик алымнар һәм ысуллар, милли-төбәк кысаларындагы бурычлар яссылыгында «Татар энциклопедиясе»нең лөгатьлеге даими рәвештә актуальләштерелде, камилләштерелде, яңартылды һәм тулыландырылды. Нәтиҗәдә, рус телендәге 6 томлык «Татар энциклопедиясе»ндә (2002–2014) «кара сүзләр» исәбе 20 меңлек күрсәткечкә кадәр артты. Лөгатьлекне яңа терминнар, төшенчәләр һәм персоналияләр белән тулыландыру, шулай ук энциклопедик басмаларны актуальләштерү процессы даими үзенчәлеккә ия. Татар телен-

дәге 7 томлык «Татар энциклопедиясе»ндә (2008–2019) лөгатьлек исәбе 21 мең «кара сүз»гә җитте.

Әлеге күптомлы Татар энциклопедияләре – татар халкының һәм Татарстанның иң борынгы заманнардан безнең көннәргәчә тормышын һәм әтрафлы образын дөрес һәм күпьяклы чагылдыручы тәүге универсаль милли-төбәк басмалары. Кызганычка каршы, Татар энциклопедиясенең татар телендәге томнарының тиражлары, рус телендәге томнардан (5 әр мең данә) аермалы буларак, бик кечкенә: 1–4 томнарның тиражы 2 шәр мең, 5 том – 500, 6 том – 1 мең данә.

Рус һәм татар телләрендәге Татар энциклопедия сүзлегеннән һәм күптомлы Татар энциклопедиясеннән гайре, Институт тарафыннан бик күп исемдәге басмалар дөньяга чыгарылды, алар арасында төбәк энциклопедияләре һәм фәнни белешмәлекләр «Татарстан: иллюстрацияле энциклопедия» («Татарстан: иллюстрированная энциклопедия», 2013), «Татарстан: кыскача иллюстрацияле энциклопедия» («Татарстан: краткая иллюстрированная энциклопедия», 2015), Татарстан Республикасының табигате һәм табигый байлыклары: иллюстрацияле энциклопедия» («Природа и природные ресурсы Республики Татарстан: иллюстрированная энциклопедия», 2017), «Әдәби Чистай. Энциклопедия» («Чистополь литературный. Энциклопедия», 2017), «Татарстан Республикасының торак пунктлары: иллюстрацияле энциклопедия», 1 т. («Населенные пункты Республики Татарстан: иллюстрированная энциклопедия», т. 1, 2018), «Татарстан Республикасының юкка чыккан торак пунктлары: белешмәлек» («Исчезнувшие населенные пункты Республики Татарстан: справочник», 2016), «Татарстан Республикасы: массачыл мәгълүмат чаралары өчен энциклопедик белешмәлек» («Республика Татарстан: энциклопедический справочник для средств массовой информации», 2016) аерым әһәмияткә ия.

Институт коллективы тарафыннан татарлар тупланып яшәгән урыннарны өйрәнү буенча зур эш алып барыла. Соңгы бишьеллыкта «Казакъстан татарлары: энциклопедик белешмәлек» («Татары Казахстана: энциклопедический справочник», 2016), «Казакъстан татарлары: кыскача иллюстрацияле энциклопедия» («Татары Казахстана: краткая иллюстрированная энциклопедия», 2017), «Россия Федерациясендә татарлар тупланып яшәгән төбәкләр: белешмәлек» («Регионы компактного проживания татар в Российской Федерации: справочник», 2016), «Урта Идел буенда татарлар тупланып яшәгән җирләрдә татар авылы: тарих һәм хәзерге чор: фәнни белешмәлек» («Татарская деревня в местах компактного проживания татар в Среднем Поволжье: история и современность: научный справочник», 2017) басмалары дөнья күрде.

Институт эшчәнлегендә Татарстанның социомәдәни тарихын популярлаштыру аерым урын алып тора. Соңгы унъеллыкта «Татарстан Республикасы: табигать, тарих, икътисад, мәдәният, фән: иллюстрацияле очерклар» («Республика Татарстан: природа, история, экономика,культура, наука: иллюстрированные очерки», 2010, 2015),

«Татарстанның үзәк дәүләт хакимияте һәм идарә органнары (1920–2010 еллар): фәнни белешмәлек басма» («Центральные органы государственной власти и управления Татарстана (1920–2010 гг.): научно-справочное издание», 2010, 2017), «Татарстан Республикасының дәүләт һәм муниципаль символлары» («Государственные и муниципальные символы Республики Татарстан», 2017). Татарстан АССР оешуның 100 еллыгын (1920–2020) бәйрәм итүгә багышланган дәүләт программасы кысаларында басмага «Татарстанга – 100 ел» иллюстрацияле энциклопедик очерклар» («Татарстану – 100 лет: иллюстрированные энциклопедические очерки»), «Татарстанның сәясәт эшлеклеләре: биографик очерклар» («Политические деятели Татарстана: биографические очерки»), Татарстанның 100 еллыгына багышланган иллюстрацияле альбом әзерләнә. Кечерәк кенә бер мәкаләдә Институтның чирек гасыр эчендәге казанышларын санап чыгу мөмкин түгел, әлбәттә.

Энциклопедик басмаларны булдыручылар һәм аларның авторлары арасында – үз өлкәләрендә танылган абруйлы тикшеренүчеләр: Татарстан Республикасы Фәннәр академиясе институтларының әйдәп баручы белгечләре, Татарстан югары мәктәбе галимнәре, сәнгать белгечләре, төбәк тарихчылары, диаспораның фәнни вәкилләре, хуҗалык җитәкчеләре. Институтның үз фәнни юлларын энциклопедик басмалар булдыру кысаларында башлаган һәм, яңа ысулларга ирешеп, хөр фикерләү һәм тирән эрудициягә ия булулары белән танылган хезмәткәрләре аерым игътибарга лаек.

Институт коллективы милли энциклопедистика өлкәсендәге әлеге үрләргә Россия Федерациясе һәм Татарстан халыклары өчен милли-төбәк энциклопедияләренең мөһим булуын тану, Татарстан җитәкчелеге, аның беренче Президенты М.Ш. Шәймиев һәм икенче Президенты Р.Н. Миңнеханов тарафыннан даими игътибар һәм яклау табу нәтиҗәсендә ирешә алды. Алга таба исә бу Татар энциклопедиясенең иллюстрация-текст контентын, аудио һәм видео мәгълүмат рәвешендә «Татарика-2» онлайн энциклопедиясенең электрон форматына күчерергә мөмкинлек бирде.

Шулай итеп, 2019 елда Татар энциклопедиясе һәм төбәкне өйрәнү институты Россия Федерациясенең һәм Татарстан Республикасының күпмилләтле җәмәгатьчелеге белән бергә ике юбилей датасын – татар һәм рус телләрендә Татар энциклопедиясен булдыру буенча беренче дәүләт программасы кабул ителүенең 30 еллыгын (ТАССР Министрлар Советының «Татар Совет Энциклопедиясен әзерләү һәм нәшер итү турында» 1989 ел 6 сентябрь карары) һәм ТР Министрлар Кабинетының «Күптомлы Татар энциклопедиясен әзерләү һәм нәшер итү буенча өстәмә чаралар турында» 1994 ел 3 май карары нигезендә Институт оешуның 25 еллыгын билгеләп уза.

Шәйдуллин Рафаил Вәли улы,
тарих фәннәре докторы, профессор, ТР ФА Татар энциклопедиясе һәм төбәкне өйрәнү институтының энциклопедистика үзәге мөдире